

Сем легенд пра легендарнага Майстра

Споўнілася 110 гадоў з дня нараджэння
Заіра Азгура – патрыярха беларускага
скульптурнага мастацтва

Народны мастак СССР і Беларускай ССР, Герой Сацыялістычнай працы, лаўрэат дзвюх Дзяржаўных прэмій, акадэмік Заір Ісакавіч Азгур – асоба ў прамым сэнсе гэтага слова легендарная. Многае пра асобу майстра і яго творчасць раскажучь створаныя ім мастацкія шэдэўры, якія ўпрыгожваюць вуліцы і плошчы гарадоў і пасёлкаў, залы музеяў, прыватныя калекцыі... Шмат што пра сябе ў кнігах успамінаў – своеасаблівым аўтарскім жыццёпісе – распавёў сам Азгур. Здаецца, усё вядома. Тым не менш пра жыццёвы і творчы шлях мэтра беларускага мастацтва ў культурным асяроддзі існуе шмат легенд. Мы накіраваліся ў Мемарыяльны музей-майстэрню Заіра Азгура, што на сталічнай вуліцы, названай у гонар славутага скульптара, і паспрабавалі высветліць: ці праўда, што Заір Ісакавіч...

...Хацеў з'ехаць у Ізраіль?

Адразу зазначым, што гэта – няпраўда. Калі ў Заіра Ісакавіча пыталіся, чаму ён у пару масавай эміграцыі яўрэяў з СССР не скарыстаў магчымасць перасяліцца ў Ізраіль, ён адказваў, што не можа пакінуць зямлю, у якую жывой была закапана яго маці...

Гэта трагедыя здарылася ў Вялікую Айчынную вайну. Маці скульптара Сара Маісееўна Рубер жыла на акупіраванай тэрыторыі. У 1942 годзе гітлераўскія карнікі жывымі закапалі ў зямлю ахвяр сваіх аблаў, у іх ліку была і маці Заіра. Сын пра гэта даведаўся толькі пасля вайны і быў вельмі ўражаны пачутым. Ён адразу ж загарэўся ідэяй увекавечыць памяць дарагога і любімага чалавека, стварыў мемарыяльны барэльеф, але рэалізаваць сваю задуму да канца не змог – не ўдалося атрымаць афіцыйны дазвол на яго ўстаноўку. Сёння гэты барэльеф экспануецца ў музей-майстэрні народнага мастака.

Трэба зазначыць, што ў лёсе З. Азгура маці адыграла выключную ролю. Рана аўдавеўшы, гэта мужная жанчына ў свае 23 гады ўсклала на свае плечы ўвесь клопат пра выхаванне траіх дзяцей. Старэйшаму з іх – Заіру было 4 гады, яго брату Барысу – два, а сястрычцы Фаіне – каля года. Спачатку сям'я жыла ў вёсцы Маўчаны цяперашняга Сенненскага раёна Віцебскай вобласці, дзе, дарэчы, 15 студзеня 1908 года і нарадзіўся будучы народны мастак СССР і Беларускай ССР. Пасля таго як усё гучней і гучней стала даносіцца кананада Першай сусветнай вайны, маці з дзецьмі перабралася ў Віцебск.

У горадзе на Заходняй Дзвіне вельмі рана адбылося жыццёвае сталенне Заіра. Каб дапамагчы маці ва ўтрыманні сям'і, ён уладкаваўся чаляднікам у майстэрню мясцовага ганчара Піліпа Патапенкі, які і навучыў хлопчыка азам лепкі. Аднак, ствараючы з гліны цацкі і спрабуючы сябе ў вырабе прымітыўнага посуду, будучы

скульптар мроіў аб іншым. «Я аднойчы ішоў па Лучоскай вуліцы і ўбачыў на вялікім крыжы выразаную фігуру чалавека ў натуральную велічыню, – згадваў ён пазней у адной з пяці кніг сваіх успамінаў, аб’яднаных агульнай назвай „Тое, што помніцца...“. – Гэта быў Хрыстос і якой дзівоснай работы!.. Фігура Хрыста была такая цудоўная паводле прапорцый, такая рэальная і жывая, што я падоўгу глядзеў на яе, не могучы адарвацца... Я прастойваў там цэлыя гадзіны, а падвечар бег да яру... і ўпотаі ляпіў».

Праўда, хутка яго мастацкія густы змяніліся. «На берагах Дзвіны, Віцьбы, Лучосы я бачыў на схілах прыбярэжных стром дзіўных людзей, – успамінаў З. Азгур. – З незразумелымі мне стаякамі, на якіх былі ўмацаваны халсты, і з дошчачкай, расфарбаванай рознымі фарбамі. Даведаўся, што гэта мастакі. На прыродзе. З мальбертам. Пішучь эскізы. Углядаюцца ў бег ціхаплыннай Дзвіны, ловяць на пэндзаль адпаведную фарбу і кладуць мазок за мазком на палатно...».

Захапленне жывапісам аказалася больш устойлівым. На гэтай ніве малалетні мастак спаўна змог праявіць свой талент – яго рэалістычныя пейзажы падабаліся многім. А пераломным момантам у жыцці будучага скульптара стала сустрэча ў 1921 годзе са студэнтам віцебскага мастацка-практычнага інстытута Іванам Рабушкіным. Новы знаёмы паказаў малюнкi Заіра вядомаму жывапісцу Юдалю Пэну, і той адразу запрасіў 13-гадовага хлопца вучыцца ў сваю Школу малявання і жывапісу. У тым жа годзе З. Азгур паступіў яшчэ і ў віцебскі мастацка-практычны інстытут, дзе стаў вучыцца ў майстэрні маладога і таленавітага графіка Саламона Юдовіна. Праз два гады адбылася рэарганізацыя інстытута ў тэхнікум. Былым студэнтам, якія пажадалі навучацца ў новай мастацкай установе, было прапанавана прайсці правяральны іспыт. Малады мастак-жывапісец Заір Азгур вытрымаў яго і быў залічаны на... аддзяленне скульптуры.

Маці не вельмі адабрала творчы занятак сына. «У яе ўяўленні я быў чалавек, адарваны ад жыцця», – прызнаваўся

▲ Заір Азгур у часы свайго студэнцтва. Другая палова 1920-х гадоў

сваім чытачам З. Азгур. Тым не менш яна благаславіла сына на вучобу і, выпраўляючы на першыя заняткі ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме, павязала яму на шыю прыгожы чорны бант. Ён стаў для скульптара своеасаблівым талісманам. Захавалася шмат архіўных фотаздымкаў, на якіх стыльны ўбор народнага мастака адмыслова дапаўняе той самы матчын абярэг. Праўда, у жыцці З. Азгура быў выпадак, калі падарунак маці ледзьве не стаў ракавым у яго лёсе. У канцы чэрвеня 1941 года скульптара, які разам з паэтамі Петрусём Броўкам і Алесем Кучарам пакінуў палаючую пасля фашысцкіх бамбардзіровак сталіцу, у ваколіцах Гомеля спыніў чырвонаармейскі дазор. Яго камандзір, убачыўшы на адным з затрыманых незвычайны чорны бант, палічыў усіх трох за нямецкіх шпіёнаў і хацеў тут жа расстраляць. Але П. Броўку ўдалося ўгаварыць афіцэра адправіць іх у Гомель, дзе для нявольных падарожных усё паспяхова і вырашылася.

...Навучаўся ў Марка Шагала?

І гэтае сцвярджанне, якое можна сустрэць у асобных публікацыях пра жыцццяпіс З. Азгура, не зусім адпавядае сапраўднасці. Пра аднаго з самых знакамітых ураджэнцаў Віцебска будучы патрыярх беларускага выяўленчага мастацтва, вядома ж, чуў і, магчыма,

сустракаўся з ім асабіста. Але Марк Шагал не быў, так бы мовіць, афіцыйным настаўнікам Заіра Ісакавіча. Ён, як вядома, пакінуў свой родны горад у 1920 годзе, калі таленавіты яўрэйскі хлапчук Заір працаваў у ганчарні П. Патапенкі і толькі рабіў свае першыя крокі ў жывапісе. Дый шагалаўскага авангардызму заўзяты прыхільнік рэалізму З. Азгур так і не ўспрыняў ні душой, ні сэрцам да канца сваіх дзён. Ён лічыў, што сусветна вядомы мастак «не туды пайшоў», быў «выдумшчыкам», што «яго паўмістычныя, экспрэсіўныя кампазіцыі... вычварна праламлялі жыццё яўрэйскага мястэчка».

Да сваёй адукацыі З. Азгур падыходзіў надзвычай грунтоўна. У прыватнасці, пасля заканчэння Віцебскага мастацкага тэхнікума ён паехаў у Ленінград, дзе прадоўжыў вучобу ў Вышэйшым мастацка-тэхнічным інстытуце ў славетных майстроў манументальнай скульптуры Роберта Баха, Усевалада Лішава і Васілія Сіманавы. Але «ленінградскіх універсітэтаў» Азгур-максіmalісту было мала. Цвёрда ўпэўнены ў неабходнасці далейшага творчага росту, у 1928–1929 гадах ён удасканалваў сваё майстэрства ў Кіеўскім дзяржаўным мастацкім інстытуце, а затым яшчэ падаўся ў Тыфліс (сучасны Тбілісі), бо вырашыў стажыравацца ў тамтэйшай Акадэміі мастацтваў у Я. Нікаладзэ, вучня знакамітага Агюста Радэна.

Сярод тых, хто меў дачыненне да яго прафесійнага сталення, З. Азгур асабліва адзначаў двух сваіх педагогаў – Міхаіла Керзіна і Якава Нікаладзэ: «...Я захапіўся скульптурай. І спасцігаў яе сакрэты ў такога выдатнага майстра, як М.А. Керзін... Ён і ўнушыў мне захапленне і пакланенне перад геніем Буанароці Мікеланджэла, ... які з першага моманту быцця свайго, як гавораць пра яго знаўцы, быў асуджаны несці ў сабе пастаяннае адчуванне незадавальнення ўласнымі работамі, імкнучыся да дасканаласці ў манументальным адлюстраванні праўды жыцця. Калі другі мой настаўнік – славеты грузінскі скульптар Я. Нікаладзэ – гаварыў, што, маўляў, вока бачыць – і рука робіць, а вока не бачыць – рука не

робіць, мне здавалася, што і гэта заповіт Мікеланджэла».

Менавіта М. Керзін заўважыў у жывапісцу-пачаткоўцу схільнасці да больш аб'ёмнай мастацкай працы і параіў Заіру пайсці вучыцца на скульптурнае аддзяленне Віцебскага мастацкага тэхнікума, дзе выкладаў сам. Пад яго творчай апекай знаходзіўся З. Азгур і пазней, пасля вяртання ў 1930 годзе ў Беларусь. Прынамсі, настаўнік уключыў свайго вучня ў творчую брыгаду, створаную ім для выканання важных заказаў урада БССР – дэкарыравання інтэр'ераў знакавых сталічных будынкаў: Дома афіцэраў, Мінскага тэатра оперы і балета, Палаца піянераў, Дома ўрада. Былі ў іх і сумесныя творчыя праекты. Так напачатку 1936 года ў адным са сваіх нумароў газета «Калгаснік Беларусі» паведамляла, што «скульптары Азгур і Керзін у бліжэйшы час прыступаюць да работы над помнікам паэту Паўлюку Трусу. Помнік будзе зроблены з бронзы і бетону. Гэты помнік павінен быць закончаны да першага мая». Праўда, у канцы 1940-х гадоў З. Азгур далучыўся да групы мінскіх скульптараў, якія падчас так званай усесаюзнай кампаніі барацьбы з касмапалітызмам абвінавацілі М. Керзіна ў прыналежнасці да гэтай, як тады лічылася, ганебнай плыні, і мэтр вымушаны быў з'ехаць у Ленінград.

Дый грузінскі перыяд у творчай біяграфіі патрыярха беларускай скульптуры быў надзвычай плённым. Урокі Я. Нікаладзэ Заір Ісакавіч памятаў да канца сваіх дзён. Дарэчы, пасля заканчэння вучобы ў Тыфлісе ў яго адкрываліся выгадныя перспектывы для працы ў Маскве, Ленінградзе, тым жа Кіеве, але Азгур выбраў Мінск.

...Знішчай свае работы?

А вось гэта – праўда. Заір Ісакавіч з прыкрасцю ўспамінаў той час, калі ён сам асабіста «бязлітасна разбурыў і знішчыў партрэты сучаснікаў як партрэты нявартых мастацтва „нацдэмаў“ або „касмапалітаў“, „ворагаў народа“ або „зраднікаў“». Справа ў тым, што вярнуўшыся ў Мінск, малады таленавіты

скульптар не толькі з галавой акунуўся ў працу, але і ўліўся ў нацыянальна-культурнае жыццё Беларусі. На працягу першай паловы 1930-х гадоў ён стварыў серыю скульптурных партрэтаў вядомых артыстаў, пісьменнікаў, паэтаў, мастакоў, навукоўцаў. Але прыйшоў 1937 год, і пераважная большасць «манументаваных» Азгурам дзеячаў беларушчыны – Уладзіслаў Галубок, Усевалад Ігнатоўскі, Цішка Гартны, Міхаіл Рафальскі... – былі абвешчаны «ворагамі народа». Баючыся падзяліць лёс рэпрэсіраваных, скульптар знішчыў усе «нядобрадзейныя» работы, што захоўваліся на той час у яго майстэрні. Цудам уцалеў толькі бюст паэта Юлія Таўбіна: ён цяпер экспануецца ў Мемарыяльным музеі-майстэрні народнага мастака, ды скульптурная выява літаратара Якава Бранштэйна, захаваная яго сваякамі.

Другі такі выпадак адбыўся з Азгурам у канцы 1940-х. Пасля абвешчання Дзяржавы Ізраіль скульптар глыбока пранікся ідэямі сіянізму, стварыў некалькі работ у гонар дзеячаў яўрэйскай культуры. Сярод іх быў і паўфігурны партрэт савецкага тэатральнага акцёра і рэжысёра, грамадскага дзеяча Саламона Міхоэлса з дзіцем на руках. Але позна вечарам 12 студзеня 1948 года негалосны лідар яўрэйскага руху ў СССР быў забіты ў час гастроляў у Мінску супрацоўнікамі Міністэрства дзяржаўнай бяспекі, якія замаскіравалі сваё злачынства пад дарожна-транспартнае здарэнне. Назаўтра зранку, пакуль навіна пра смерць С. Міхоэлса не атрымала шырокай агалоскі, у майстэрню да З. Азгура заявіўся яго добры знаёмы – першы намеснік старшыні Савета Міністраў БССР Пётр Абрасімаў і параіў далей ад граху знішчыць бюст трапіўшага ў няміласць да Сталіна акцёра. «Як пакутавала мая душа, калі мяне вымушалі ўшчэнт разбіць першы мой партрэт Міхоэлса, зроблены адразу пасля вайны, – успамінаў Заір Ісакавіч. – Мне была вельмі дарагая постаць гэтага мудрага яўрэя з чэрапам мысліцеля і вачыма добрага бацькі, які трымае на руках дзіця негроіднай расы. Мне верылася, што так я адлюстроўваю інтэрнацыянальны дух

▲ Пасведчанне заслужанага дзеяча мастацтваў Беларускай ССР, выданае З. Азгуру за № 4 у красавіку 1939 года

Саламона Міхайлавіча... Міналі гады, а я не мог пагадзіцца з жahlівым сваім учынкам і марыў зрабіць партрэт нанова. Праз сорок пяць гадоў на маім станку глыба гліны і я здабываю з яе аблічча Міхоэлса. Прыгадваю сустрэчы з ім, яго сцэнічны трыумф...». Зараз той «адроджаны» бюст – экспанат азгураўскага Мемарыяльнага музея-майстэрні.

Пра трэці выпадак знішчэння З. Азгурам сваёй работы згадвае ў кнізе «Это будет недавно, это будет давно...» віцебскі журналіст і пісьменнік Аркадзь Шульман. Праз чвэрць стагоддзя пасля смерці Сталіна, «когда за своенравие уже не грозила ни смертная казнь, ни тюрьма, а только отлучение от сонма бессмертных, скульптор Герой Социалистического труда Заир Исакович Азгур собрал в своей минской мастерской учеников и принародно разбил бюст писателя Хаима Мальгинского, с которым приятельствовал много лет. При этом Азгур громко повторил: «Уехал в Израиль. Ему нет места среди нас». Говорил ли Заир Исакович в эти минуты то, что думал?

Однажды я встретился с Заиром Исаковичем, брал у него интервью по другому поводу, но не преминул задать вопрос о том, почему он разбил бюст Мальгинского. «Вас это интересует? – удивился Заир Исакович, и, не дождавшись моих объяснений, сказал. – После „космополитов“ и „дела врачей“ я не мог читать еврейские книги, не мог слышать ев-

рейскую речь. Меня начинало трясти от страха. Вы с какого года?» – «С пятьдесят третьего», – ответил я. – «Вы счастливый человек, вы не знаете, что это такое...».

...Зберагаў гузік з помніка Сталіну?

Звычайна гэтай легендай калегі-журналісты падмацоўваюць прыязнае стаўленне З. Азгура да помніка Сталіну ў Мінску, створанага ім з сябрамі-пап-лечнікамі А. Бембелем, А. Глебавым і С. Селіханавым у 1951–1952 гадах. Нібыта пасля таго, як у ноч з 2 на 3 лістапада 1961 года вайскоўцам з вялікімі цяжкасцямі ўдалося дэманціраваць дамінуючую на былой Цэнтральнай, а зараз – Кастрычніцкай плошчы беларускай сталіцы 40-тонную постаць «бацькі народаў», каля яе рэштак з'явіўся Заір Ісакавіч і забраў з сабой гузік з бронзавага сталінскага шыняля.

Супрацоўнікі Мемарыяльнага музея-майстэрні З. Азгура і родзічы народнага мастака катэгарычна адмаўляюць гэты факт, сцвярджаючы, што такога не было і быць не магло. Па-першае, гэты гузік быў памерам з накрыўку каналізацыйнага люка і дацягнуць яго ў кватэру ў доме

па сучасным праспекце Незалежнасці (там знаходзіцца кінатэатр «Цэнтральны»), дзе тады жыў народны мастак, было нерэальна. Па-другое, сам па сабе гузік ніяк не мог адваліцца ад помніка: па тэхналогіі такія элементы адліваюцца суцэльна з вялізнымі фрагментамі манумента, да якіх належаць.

А вось тое, што скульптар даражыў гэтым сваім тварэннем – праўда. Ён неаднойчы адмоўна выказаўся ва ўспамінах пра разбурэнне мінскага помніка Сталіну, вельмі шкадаваў аб гэтым, бо «з мастацкага пункту гледжання ён быў выкананы, на мой погляд, дастойна».

Дарэчы, да сталінскай тэмы ў сваёй творчасці З. Азгур звярнуўся яшчэ да Вялікай Айчыннай вайны. Як паведамляла ўжо згаданая газета «Калгаснік Беларусі», у тым жа 1935 годзе «для Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі і бібліяграфічнага інстытута імя Леніна Азгур робіць трохметровую фігуру Іосіфа Вісарыёнавіча Сталіна». Цалкам магчыма, што менавіта гэтая скульптура савецкага правадыра і выратавала Заіра Ісакавіча ад рэпрэсій у 1937-м – наўрад ці хто мог асмеліцца прылічыць да «ворагаў народа» скульптара, які ляпіў «вялікага Сталіна».

Паводле сведчання вучняў народнага мастака, сам ён па-рознаму расказваў гісторыі пра работу над сталінскімі выявамі. Адна з іх звязана з працай над скульптурай «Генералісімус Сталін», якая была заказана маладому З. Азгуру для мастацкай выставы ў маскоўскім Манежы. Скульптар задумаў паказаць правадыра ва ўрачыстай сядзячай паставе. Але выйшла нечаканая закавыка: на што пасадзіць Сталіна, не на табурэтку ж? І тады Азгур зрабіў адмысловае крэсла. Гэтае самае крэсла зламаныкі і зайздроснікі паспрабавалі выкарыстаць, каб падсезець самога творцу. Напісалі данос, што З. Азгур вылепіў Сталіна ў выглядзе рымскага імператара на троне, а не як правадыра пралетарыяту. Фатаграфіі скульптуры дайшлі да Паскробышава – асабістага сакратара Сталіна. Той не пабаяўся паказаць іх свайму патрону, якому праца скульптара спадаба-

► Помнік І. Сталіну ў Мінску. 1950-я гады

лася: «Добры партрэт». – «А крэсла?» – «Вельмі зручнае крэсла...». У выніку Азгуру выплацілі падвоены ганарар.

Быў і напаянекдатычны выпадак, які мог каштаваць Заіру Ісакавічу жыцця, але ў рэшце рэшт усё абышлося. Для адной з перадваенных першамайскіх дэманстрацый у Маскве скульптару заказалі фігуру Сталіна. А ён узяў ды вырабіў постаць «бацькі народаў» вялізнага памеру. У святочны дзень нібыта прадстаўнікі працоўных, а на самай справе супрацоўнікі органаў дзяржбяспекі, вывезлі яе на Красную плошчу, але ад моцнага ветру фігура правадыра з узнятай рукой стала разгойдвацца. У той момант, калі манумент везлі міма маўзалея, на трыбуне якога стаяў сам Сталін, скульптура хістанулася так моцна, што сам аўтар вырашыў – яе ўжо ніяк не ўтрымаць. У той момант, як успамінаў потым З. Азгур, ён перажыў сапраўдны жах і ў яго нават спрацаваў жывёльны інстынкт... Тым часам магутную фігуру з горам палалам дакацілі да ГУМа і, завярнуўшы за вугал будынка, ад граху далей хутка разабралі.

...Браў ад Якуба Коласа грошы?

Так, браў і прычым – неаднойчы. Упершыню З. Азгур пазнаёміўся з народным паэтам у час свайго навучання ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме. У 1924 годзе ён адправіўся разам з загадчыкам гарадскога музея В. Васілевічам у Мінск выконваць «пачэсны і нялёгка» заказ установы: скульптар-пачатковец павінен быў вылепіць Песняра з натуры. З пастаўленай задачай малады творца справіўся паспяхова, яго работа спадабалася і пісьменніку, у іх завязалася сяброўства.

Я. Колас па-бацькоўску ставіўся да Азгура-студэнта, дапамагаў матэрыяльна: на працягу трох гадоў, калі вучыўся ў Ленінградзе, юнак штотыдзень атрымліваў па 40 рублёў, якія высылалі яму ад імя самога народнага паэта, альбо яго жонкі Марыі Дзмітрыеўны ці нават швагра Песняра Аляксандра Каменскага.

Адна з праяў дабрачыннасці запала ў душу маладому скульптару найбольш.

▲ Народны паэт Беларусі Якуб Колас «на натуре» у майстэрні З. Азгура. Першая палова 1950-х гадоў

▲ Помнік Песняру ў Мінску

Як толькі ён прыехаў на канікулы з Ленінграда ў Мінск, адразу ж завітаў да Я. Коласа, з якім падзяліўся ўражаннямі ад савецкай паўночнай Пальміры, раскажаў пра сваю вучобу. А на наступны дзень знайшоў у кішэні аж 200 рублёў. І гэта пры тым, што з 1921 па 1927 год Міцкевічы не мелі ў Мінску ўласнага дома. Яны здымалі кватэру ў доме пана Русецкага на Старажоўцы (цяпер – вуліца Кісялёва), а ў 1926 годзе ў сям'і паэта нарадзіўся трэці сын – Міхась. «Я доўга дапытваўся, адкуль яны (грошы. – *Заўвага рэдакцыі*) трапілі. Пытаўся ў дзядзькі Сашы і Марыі Дзмітрыеўны. Яны нічога не казалі... Потым я даведаўся, што Канстанцін Міхайлавіч дапамагаў пачынаючым пісьменнікам і многім студэнтам, якія вучыліся ва ўніверсітэце», – распавядаў Азгур.

Пасля заканчэння ў Ленінградзе Вышэйшага мастацка-тэхнічнага інстытута З. Азгур на пэўны час заехаў у Мінск і адразу атрымаў заказ на выраб бюстаў Якуба Коласа і Янкі Купалы. На хвалі шырока разгорнутага тады ў БССР працэсу беларусізацыі ўлады Мінска вырашылі замяніць устаноўлення ў паўкруглых нішах на фасадзе гарадскога тэатра бронзавыя выявы А. Пушкіна і М. Гогаля на скульптурныя партрэты народных паэтаў Беларусі. Дзякуючы рупнасці Заіра Ісакавіча гэта было зроблена за даволі кароткі тэрмін. Праўда, бюсты нацыянальных класікаў з-за спешкі не былі адліты ў бронзе, а засталіся ў гіпсавым выкананні – іх толькі пафарбавалі пад бронзу. Але мароз, вада, сонца і вецер аказвалі моцнае шкоднае ўздзеянне на гэтыя творы Азгура, і ў канцы 1930-х іх знялі. Пасля таго скульптурныя выявы Коласа і Купалы на фасадзе купалаўскага тэатра больш ніколі не з'яўляліся.

Над партрэтамі народных песняроў З. Азгур працаваў і ў 1939 годзе. Захавалася некалькі фотаздымкаў, на якіх Я. Купала і Я. Колас кожны паасобку пазіруюць майстру. На жаль, тыя работы скульптара, як і пераважная большасць створанага ім з сярэдзіны 1920-х гадоў да пачатку 1941-га, не захаваліся. Усё было знішчана ў віхуры Вялікай Айчыннай.

Да вобразу Якуба Коласа народны мастак неаднойчы звяртаўся і ў пасляваенны час. Але галоўная работа Азгура – помнік песняру на сталічнай плошчы, якой нададзена яго імя. Да 90-годдзя з дня нараджэння аўтара «Новай зямлі» быў абвешчаны конкурс на стварэнне помніка Я. Коласу ў Мінску. Зразумела, што ў ім не мог не паўдзельнічаць і Заір Ісакавіч. Паводле газетных крыніц, было прадстаўлена з добры дзясяткі праектаў. Але перамога ў конкурсе была прысуджана З. Азгуру. Некаторыя крытыкі сцвярджалі, што «азгураўскі Колас» быў не самым лепшым варыянтам, тым не менш перавагу адалі менавіта твору прызнанага мэтра і нібыта толькі на той падставе, што Заір Ісакавіч асабіста ведаў Я. Коласа і быў сярод удзельнікаў конкурсу адзіным, хто ляпіў паэта з натуры.

«Я задумаў кампазіцыю, але кампазіцыю з герояў, якія не былі б ілюстрацыяй, а былі б жывымі помнікамі беларускаму народу. Ганна – гэта чароўная жанчына Беларусі, Сымон-музыка – гэта талент народа, творчасць. Дзед Талаш – гэта непрымірымасць да ворагаў народа... Яго сын Панас – гэта пакаленне, якое потым помсціла ў час Вялікай Айчыннай вайны», – так тлумачыў сваю задуму помніка беларускаму Песняру З. Азгур у хуткім часе пасля яго адкрыцця ў 1972 годзе. Праўда, пры гэтым ён змоўчаў, што першапачаткова скульптурныя выявы самога Я. Коласа, як і яго літаратурных герояў, планаваў зрабіць крыху меншых памераў. Але пасля перамогі ў конкурсе, акрылены чарговай сваёй творчай удачай, скульптар павялічыў маштаб манументаў да памеру, у якім мы сёння і бачым іх на плошчы Якуба Коласа.

Такое павелічэнне вымусіла аўтара ўнесці ў першапачатковы варыянт помніка пэўныя карэктывы. Калі прыгледзецца, то можна заўважыць, што правая рука Песняра нібыта вісіць у паветры і на яе зусім не абапіраецца падбародак паэта – там прасвет з добрыя два дзясяткі сантыметраў. Справа ў тым, што ў конкурсным варыянце Я. Колас абапіраўся рукой на кульбаку, з якой ніколі не расставаўся ў пасляваенны час. Аднак пасля таго, як маштаб скульптуры значна павялічылі, прапарцыянальна раздалася да памераў тоўстага бервяна і паэтава кульба. Таму і было вырашана абысціся без надзейнай дарожнай спадарожніцы народнага песняра.

...Быў «спецыялістам» па помніках Леніну?

У мінскім мастацкім асяроддзі ў 1970–1980 гады ішла жартаўлівая погаласка пра З. Азгура: маўляў, каго б ён ні збіраўся ляпіць, усё адно атрымаецца Ленін. Але ў гэтым толькі невялікая доля праўды. Так, Заір Ісакавіч шмат працаваў над вобразам лідара расійскіх бальшавікоў, як сапраўдны мастак шукаў найлепшыя варыянты яго знешняга адлюстравання. «У розны час я спрабаваў увасобіць

рысы то Леніна-стратэга, то Леніна-ле-туценніка, то Леніна-мысляра. А то і нібыта праспяваць пра Леніна лірычную песню», аднак «шматграннасць натуры Уладзіміра Ільіча Леніна, яго чалавечай асобы неабдымная для аднаго мастака. Кожны з нас, звяртаючыся да вобраза Леніна, шукае свой блізкі сабе аспект», – нібы парыраваў жартаўнікам народны мастак. Але тут жа і прызнаваўся: «Безумоўна, мы і на самай справе перастараліся ў колькасці помнікаў Уладзіміру Ільічу, нярэдка ўпрыгожваючы яго статуямі правінцыяльныя паркі і прыстанцыйныя платформы. Але ж створаны і сапраўдныя творы мастацтва, дзе вобраз кіраўніка і правядыра сацыялістычнай рэвалюцыі ўвасоблены з гістарычнай верагоднасцю і мастацкай выразнасцю». Да апошняй катэгорыі З. Азгур, безумоўна, адносіў свае скульптуры Леніна, праўда, далёка не ўсе.

Але творчую скарбонку народнага мастака вызначаюць зусім не Леніны-Сталіны. Экспазіцыя яго Мемарыяльнага музея-майстэрні дае поўнае ўяўленне пра веліч Майстра, а таксама пра час, у які яму даводзілася жыць і працаваць. Асобныя з выстаўленых там праектных работ З. Азгура знайшлі сваё ўвасобленне ў бронзе і граніце, астатнім жа так і не наканавана было матэрыялізавацца ў рэальным жыцці. Тым не менш усе яны пацвярджаюць шматграннасць таленту свайго творцы.

У розныя гістарычныя перыяды ў З. Азгура былі розныя героі. Напрыклад, пасля таго як у 1942 годзе скульптара камандзіравалі з Томска, дзе знаходзіўся ў эвакуацыі, у Маскву ў Беларускі штаб партызанскага руху, ён звяртаецца да героіка-патрыятычнай тэмы. Заір Ісакавіч стварае не толькі скульптурныя выявы партызан Міная Шмырова, Ціхана Бумажкова, герояў першых месяцаў вайны Мікалая Гастэлы, Льва Даватара, Фёдара Смалячкова і многіх іншых, а звяртаецца і да беларускай мінуўшчыны. Акурат да гэтага перыяду належаць гістарычныя партрэты князёў Уладзіміра Полацкага і Васількі Мінскага ў вобразе ратнікаў, готовых бараніць сваю зямлю, а такса-

▲▼ У скульптурнай і мемарыяльнай залах Мемарыяльнага музея-майстэрні Заіра Азгура

ма кіраўнікоў паўстанскіх атрадаў Стэхора Мітковіча, Філона Гаркушы, Кастуся Каліноўскага, легендарнага дзеда Талаша, якія вялі свой народ на змаганне з ворагам. Дарэчы, за серыю работ ваеннай пары – скульптурныя партрэты Герояў Савецкага Саюза военачальніка Аляксандра Радзімцава, лётчыка Аляксандра Малодчага і партызанскага кулямётчыка Міхаіла Сільніцкага – у 1946 годзе З. Азгур была прысуджана Сталінская прэмія.

У пасляваенны час у яго з'явіліся іншыя героі. Скульптар стварыў больш за сотню партрэтаў пісьменнікаў, музыкантаў, кампазітараў, мастакоў, артыстаў, вучоных розных эпох і краін – сярод іх выявы беларускіх класікаў Кузьмы Чорнага і Янкі Брыля, кампазітара Мікалая Аладава, кітайскага паэта Лу Сіня, нямецкага кампазітара Рыхарда Вагнера, паэта і вучонага Амара Хаяма... Прадоўжыў ён і сваю ваенную серыю манументальнымі выявамі расійскіх палкаводцаў Пятра Баграціёна і Міхаіла Баркляя Дэ Толі, беларускай падпольшчыцы Веры Харужай і кіраўніка партызанскага руху на Віцебшчыне Уладзіміра Лабанка...

У 1948 годзе Заір Азгур атрымаў другую Сталінскую прэмію – за бюст Ф. Дзяржынскага, які сёння ўстаноўлены ў Мінску, у скверы па вуліцы Камсамольскай. Між іншым, апроч сталіцы, работы беларускага скульптара можна сёння сустрэць у многіх гарадах. Так, у Астрахані

ўстаноўлены помнікі Ф. Дзяржынскаму і А. Пушкіну, у Махачкале і Уладзікаўказе – У. Леніну, Вялікіх Луках – К. Ракасоўскаму, Маскве – Я. Вучэцічу, Колкаце – Р. Тагору, Віцебску – П. Машэраву, Баранавічах – С. Грыцаўцу, Маладзечне – Ф. Маркаву, Ваўкавыску – П. Баграціёну, Петрыкаве – В. Талашу, Вязынцы – Я. Купалу, Жупранах – Ф. Багушэвічу...

Ёсць працы З. Азгура і ў месцах, куды людзі не так часта заходзяць – на могілках. Напрыклад, у Мінску – гэта Усходнія і Вайсковыя. А яшчэ больш за дзясятка твораў народнага мастака экспануецца ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі і 465 – у яго Мемарыяльным музеі-майстэрні, дзе якраз і можна пераканацца, што З. Азгур быў «спецыялістам» не толькі па помніках Леніну. Дарэчы, адзін з чатырох гарэльефаў на пастаменце манумента Перамогі на аднайменнай плошчы ў Мінску – таксама яго работа.

...Быў абдзелены сямейным шчасцем?

Абвергнуць альбо пацвердзіць гэтую легенду мог бы толькі сам З. Азгур. Але яго ўспамінаў на дадзеную тэму нам адшукаць не ўдалося. Тыя ж пераказы, якія давалася пачуць, вельмі суб'ектыўныя. Між тым, зазначым, што Заір Ісакавіч быў добрым сем'янінам, каханым мужам, любячым бацькам і дзедам.

▼ Скульптар З. Азгур і першы сакратар ЦК КПБ П. Машэраў з ветэранамі Вялікай Айчыннай вайны ў час святкавання 1000-годдзя Віцебска. 1974 год

Ажаніўся ён у хуткім часе пасля вяртання з Тыфліса з артысткай першага Беларускага дзяржаўнага тэатра (сучасны Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) Маргарытай Шашалевіч, сястрой свайго сябра, пісьменніка Васіля Шашалевіча. У 1931 годзе ў маладой сям'і нарадзіўся сын Заір. У пачатку чэрвеня 1941 года асноўная трупа БДТ-1 выехала на гастролі ў Адэсу. У тую паездку паехаў з маці і 10-гадовы сын скульптара. Калі грывнула Вялікая Айчынная вайна, тэатр, пакінуўшы ўвесь рэквізіт, накіраваўся ў эвакуацыю на ўсход і з вялікімі цяжкасцямі дабраўся да Томска.

Праз пэўны час З. Азгур адшукаў жонку і сына. Аднак сямейнае жыццё ў Заіра з Маргарытай у далёкім уральскім горадзе разладзілася, і яны развяліся. Заір застаўся з маці, а Заір Ісакавіч пасля гэтага накіраваўся ў Маскву. Восенню 1944 года, падчас вяртання трупы БДТ-1 у вызвалены Мінск, адбылася чыгуначная катастрофа, у якой загінула некалькі артыстаў і супрацоўнікаў тэатра. Сярод ахвяр была і Маргарыта Шашалевіч. Пра надзвычайнае здарэнне паведамілі З. Азгуру, і ён забраў да сябе сына.

Працуючы пры штабе Беларускага партызанскага злучэння, Заір Ісакавіч вельмі цесна супрацоўнічаў з вядомым савецкім мастаком Гаўрыілам Гарэлавым. У майстэрні свайго кампаньёна ён пазнаёміўся з ягонай дачкой Галінай, а ў 1945 годзе ажаніўся з ёю. Галіна Гаўрыілаўна, якая была таксама творчым чалавекам – мастаком, стала надзейнай жыхіцай апораю для З. Азгура, сябрам і натхняльніцай.

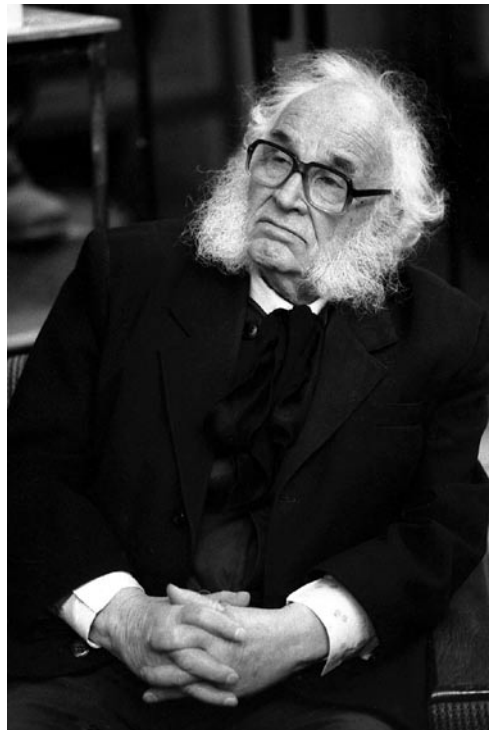
Дарэчы, у розны час на працягу свайго жыцця народны мастак стварыў скульптурную сямейную галерэю – аўтапартрэт, партрэты бацькі Ісака Барысавіча, маці Сары Маісееўны, брата, вядомага ваеннага лётчыка Барыса Ісакавіча Азгура, сястры Фаіны Ісакаўны Сёмінай, сына, вядомага мінскага адваката Заірыда Заіравіча, жонкі Галіны Гаўрыілаўны Гарэлавай. Усе гэтыя творы зараз захоўваюцца ў Мемарыяльным музеі-майстэрні знакамітага скульптара. Няма сярод іх толькі выявы

М. Шашалевіч, з якой у З. Азгура было звязана больш за дзесяць гадоў жыцця, але якой ён, відаць, так і не дараваў здрады.

Ва ўспамінах сучаснікаў З. Азгур паўстае ў розных іпастасях. Але ўсе адзначаюць яго сумленнасць і добразычлівасць у стасунках, прыстойнасць у адносінах з калегамі, патрабавальнасць да сваіх вучняў... Скульптар любіў хадзіць у госці, часам настойліва напрошваўся да знаёмых і сяброў на вячэру, якая звычайна з яго ўдзелам заканчвалася толькі апоўначы. Але часцей ён бавіў вечары ў адзіноце за немудрагелістымі стравамі ў кавярні Дома літаратараў, недалёка ад яго майстэрні. І адначасова Заір Ісакавіч быў заўзятым працаголікам. Расказваюць, што адзін з яго даўніх знаёмых пасля адкрыцця ў Мінску помніка Якубу Коласу сустрэў мэтра на вуліцы і стаў гаварыць пра яго тварэнне. Той нудны і доўгі хваласпеў надакучыў З. Азгуру і ён памкнуўся сысці, але прыяцель, ухапіўшыся за гузік яго паліто, не сунімаўся. Тады скульптар дастаў з кішэні сцізорык і, адрэзаўшы гузік, па-англійску развітаўся з гаваруном.

Не ў прыклад іншым масцітым творцам З. Азгур дапамагаў сваім знаёмым і студэнтам матэрыяльна. Праўда, апошнія часта злоўжывалі дабратай настаўніка. Тады ён завёў сабе два кашалькі, у адным з якіх заўсёды трымаў некалькі дробных купюр, чым з часам і адвадзіў нахабнікаў. Ганна Скрыган, жонка рэпрэсаванага пісьменніка Яна Скрыгана, які пасля рэабілітацыі ў 1954 годзе вярнуўся ў Мінск, пакінула такі ўспамін пра З. Азгура: «Нарэшце прынялі Яна Аляксеевіча на працу ў Мінску, хаця многія былыя знаёмыя баяліся аднаўляць з ім адносіны. Зняў ён і прыватную кватэру, а прыехаць нам да яго – няма за што. Грошы пазычыў стары сябар Яна Аляксеевіча Заір Азгур. Аж тысячы рублёў. У вёсцы, дзе мы жылі, моцна здзіўляліся, што даслалі нам такія вялікія грошы. На шчасце, сустракаліся ў нашым жыцці добрыя людзі... Уздзячнасць да гэтых людзей мы захавалі назавсёды. А калі мы прыйшлі да Азгураў вярнуць пазыку – тыя толькі здзівіліся».

Быў Заір Ісакавіч і нядрэнным літаратарам. Яго кнігі «Тое, што помніцца...» –

◀ Народны мастак СССР і Беларускай ССР скульптар З. Азгур. 1993 год

не толькі асабістая жыццёвая споведзь, але і расказ з глыбокім асабістым аналізам творчых здабыткаў многіх паэтаў і пісьменнікаў. Каштоўныя ўспаміны народнага мастака і пра іншых вядомых людзей, грамадскіх дзеячаў, якіх ён ведаў і з якімі сябраваў.

Лёс адмераў Заіру Ісакавічу 87 гадоў. Ён нарадзіўся ў пачатку XX стагоддзя і памёр на яго прыканцы. Жыццё народнага мастака ўвабрала амаль цэлы век, з усімі яго гістарычнымі перыпетыямі, найчасцей цяжкімі і трагічнымі для беларускага народа. У гэтых абставінах творца мусіў не толькі жыць і тварыць, але і выжываць. Як бы хто скептычна сёння ні ставіўся да мастацкага плёну легендарнага Майстра, бясспрэчна адно, яго творчасць – гэта люстэрка XX стагоддзя. І ўжо зусім іншая справа, якое адлюстраванне хто пажадае ў ім убачыць. Пры гэтым адзінае, аб чым трэба помніць: ідэальным Заір Азгур не быў, паколькі ідэальных людзей не бывае ўвогуле, а ідэальных мастакоў дык і пагатоў...

Сяргей ГАЛОЎКА ▮